

Altyn Ordanyň paýtagty: Saraý Berke

Category: Kitapcy, Taryhy ýerler

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Altyn Ordanyň paýtagty: Saraý Berke ALTYN ORDANYŇ PAÝTAGTY

► SARAÝ BERKE

Altyn Orda hanlygy (tatarça: Алтын Урда-Altyn Urda, mongolça: Алтан Орд-Altan Ord) mongol hanlary tarapyndan esaslandyrylanam bolsa, mongol goşunynda ýesir alynan we meýletin gatnaşýan türki taýpalaryň, şol sanda türkmenleriň hem aktiw gatnaşmagynda gurlan türki-mongol döwletidir. Çingiz han ölmänkä basyp alan ýurtlaryny ogullarynyň arasynda paýlaşdyrypdyr. Syrderýa bilen Balhas kölüniň günbataryndaky ýerler uly ogly Juçy hanyň paýyna düşüpdür. Juçy hanyň körpe ogly Baty han günbatara günbatara tarap eden ýörişleri bilen kakasyna berlen ýerleri ep-esli giňeldipdir. Juçy hanyň ýerleri soňra Baty han bilen onuň özünden uly dogany Orda hanyň arasynda paýlaşylypdyr. Balhas köli bilen Aral deňiziniň arasy, Syrderýanyň günortasyndaky ýerleri Orda han alýar. Türkmenleriň ata-baba ýurdy Maňgyslak, Türkmenistanyň häzirki Balkan welaýatynyň demirgazyk-günbatar sebitleri, Horezm bilen birlikde Daşoguz welaýatynyň çäkleri we täze basylyp alynan ýurtlar Baty hanyň golastynda galýar. Orda hanyň dolandyryýan gündogar bölege Ak Orda, Baty hanyň dolandyryýan günbatar bölege Gök Orda adt berilýär. Gök Ordanyň ady soňabaka Altyn Orda öwrülýär.

1242-nji ýylda Altyn Orda döwletini esaslandyran Baty han Idil (Wolga) derýasynyň aşakky deltasynda ýerleşýän Saraý şäherini paýtagt edinýär. Baty han şundan soňam ýurt basyp almagyny dowam etdirýär. 1256-njy ýylda Baty han aradan çykanda Altyn Ordanyň çäkleri Gypjak sähralyklaryny (Deşti-Gypjak), Idiliň aşakky we orta deltalaryny, Syrderýa bilen Idil derýasynyň arasyndaky Aral deňiziniň ýakalaryny, Kawkaz ýurtlarynda

Azerbaýjana çenli aralygy öz içine alýardy. Lýahystan (Polşa) we Litwa Altyn Orda döwletine ýyllyk paç töleýärdi.

Baty hanyň ýerine Berke han geçýär. Berke han yslam dinini kabul edenden soň mongollaryň yslama ganyň duşmançylyk eden şahasy bolan Ilhanlylara (Hulaguidler) garşy göreşipdir. Berke han Bolgariýa Wizantiýa goşunyny derbi-dagyn edýär we wizantiýalylaryň elinde ýesirlikde saklanýan iň soňky seljukly-türkmen soltanyny bendilikden halas edip, Kryma göçürip getirýär. Seljukly melikesine öýlenen Berke han soňra türkmen aýalyndan bolan ogluna Krymyň iň möhüm şäherlerini berýär. Şol döwür Ilhanly zulmuna uçrap bütinleý dargan Anadoly Seljukly döwletiniň ýerinde dörän birnäçe türkmen beglikleri döreýär. Gynansak-da, bu beglikler öz aralarynda gyr-tutuşdy. Türkmen begleriniň arasynda agzalalyk öz gezeginde Anadolyny parahat oturan ilat üçin ýaşamaga ýaramsyzlaşdyrýardy. Ýogsam bolmasa Mamlýuk türkmen döwletiniň şol wagtky hökümdary Soltan Beýbars Berke han bilen güýç birikdirensoň, türkmenleriň agzyny birikdirmek üçin Anadola çenli gelipdi.

Netijede türkmenleriň agramly bölegi Kryma göçdi. Krym tatarlarynyň etniki düzümini esasan türkmenleriň düzýändigini belli alymymyz Soltanşa Atanyýazowyň işlerinde hem ýerlikli belenilýär.

Berke han 1260-njy ýylda orta asyrlaryň iň uly şäherleriniň biri hasaplanýan Saraý Berke şäheriniň düýbünü tutýar.

Berke han aradan çykansoň Mengü Timur han, Özbek han, Janybek han dagylar Altyn Orda döwletiniň güýç-kuwwatyny gorap saklamagy başaryrlar. Janybek hanyň ölüminden soň tagt ugrundaky dawalar başlanýar. 1380-nji ýylda Togtamyş han Emir Teýmirleňiň goldawy bilen tagta çykyp bu davalaryň soňuna nokat goýupdyr. Emma soňra Togtamyş bilen Teýmirleňiň arasyna tow düşýär. Teýmirleň muňa jogap edip Altyn Ordanyň üstüne ýöriş edýär. Netijede tagt davalary täzeden möwç urýar. Bu bolsa öz gezeginde Altyn Ordany güýç-kuwwatdan gaçyrypdyr. Özara agzalalyk zerarly böleklere bölünen Altyn Ordanyň çäklerinde Kazan hanlygy, Krym hanlygy, Astrahan hanlygy, Nogaý hanlygy, Sibir hanlygy döräpdir. Elbetde bu gelejekde

Russiýa imperiýasynyň döremegine oňaýly şertler döredipdi. Hatda rus taryhçylary häli-häzirlerem Teýmirleňiň Altyn Orda ölüm howply zarba urup, ruslaryň azatlyga çykyş prosesini azyndan 2-3 asyr çaltlandyrandygy üçin Teýmirleňe gaýybana minnetdarlyk duýgusyny bildirýärler.

Gelejekde Russiýa agzala ownuk musulman hanlyklary ýekme-ýek basyp alypdy we nazaryny Kawkazdaky, Orta Aziýadaky hanlyklara dikipdi. Taryhdan ders almadyk Hywa, Buhara, Kokant hanlyklarynyň başyna hem ýokarda ady agzalan hanlyklaryň günü düşüpdü.

Şol döwür Moskwa knýazlygy Altyn Ordanyň çäklerinde dörän Krym hanlygyna garaşlydy. Wagtyň geçmegi bilen Moskwa knýazlygy garaşsyzlygyny gazandy we hut şol knýazlygyň binýadynda-da Russiýa imperiýasy döredi.

Moskwa knýazlygynyň daşynda galan ýerleri Krym hanlygy eýeleýär we 1502-nji ýylda Altyn Orda döwleti taryh sahnasyndan bütinleý çekilýär.

Altyn Orda döwletinde edara ediş işler begzalardan düzülen gurultaýda ara alnyp maslahatlaşylypdyr we belli bir karara gelnipdir. Ýerler we öri meýdanlary mongol begzadalarynyň elinde bolupdyr. Garamaýak halk öndüren önüminiň belli bir bölegini özüne degişli begine bermäge borçly bolupdyr. Çarwa jemgyýetden gelen Altyn Orda hanlary çarwa ilaty oturymly ýaşaýşa uýgunlaşdyrmaga çalşypdyrlar. Olar Idiliň aşakky akymlarynda ýigrimiden gowrak şäher gurupdyrlar. Şol şäherleriň iň ulusy Saraý Berkäniň ilaty 100 müňden gowrak bolandyr diýip çaklanylýar.

Internet maglumatlary esasynda taýýarlandy. Taryhy ýerler